

**О.М. Корнієнко – канд. філос. наук, доцент
Сумський національний аграрний університет**

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК ПРИНЦИП ПОБУДОВИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізується політика мультикультуралізму в сучасному поліетнічному суспільстві і доцільність її застосування в Україні. Не дивлячись на існуючі недоліки і помилки в реалізації мультикультуралізму, альтернативи йому в сучасному поліетнічному суспільстві, яке базується на засадах гуманізму, свободи культурного самовираження, демократії, з точки зору автора, не існує.

Ключові слова: мультикультуралізм, толерантність, нація, етногенез, громадянська ідентичність, поліетнічність.

Розділ третій. Світоглядні й теоретико-пізнавальні аспекти комунікації, медіа та інформації

Однією із визначальних ознак сучасного етапу розвитку суспільства є зміцнення його інтеграції при одночасному різкому збільшенні його різноманітності. Таке протиріччя ставить проблему розвитку і збереження в окремо взятій країні і світі в цілому культурних відмінностей, співіснування культур різноманітних співтовариств (етнічних, релігійних) з метою їх взаємопроникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському, загальноцивілізаційному руслі світової культури. Мультикультуралізм як політика, як теорія, як ідеологія, як принцип є одним із варіантів вирішення даної проблеми.

У кінці 2010 – початку 2011 року лідери трьох провідних європейських країн Німеччини, Великої Британії, Франції виступили з політичними заявами про «провал» політики мультикультуралізму в цих країнах.

Звичайно, лідери провідних європейських країн ні в якому випадку не ставили під сумнів саму необхідність мирного співіснування представників різних культур і одній державі. Слово «провал» вони використовували, даючи оцінку не самому мультикультуралізму як політичній стратегії, а тактиці практичної реалізації цієї стратегії, невірним обранням принципам організації взаємодії етнічних, расових і релігійних громад в одній країні, що привело до мультикультурної дезінтеграції їх країн. І на таку оцінку у них були підстави.

Сама ідея мультикультуралізму виникає у другій половині ХХ ст. в Європі і передбачала перш за все включення в її культурне поле елементів культур іммігрантів з країн «третього світу» (у томі числі і з бувших колоній європейських країн).

Вважалося що мігранти, які виконували роль дешевої робочої сили покинуть країну, коли в них відпаде потреба. Як сказала фрау Меркель «ми самі себе тішили і говорили собі: «вони у нас не залишаться, колись вони пойдуть», але так не сталося». Багато мігрантів, здебільшого із Туреччини віддали перевагу залишитися в Німеччині, перевізши туди свої сім'ї і завівши дітей. Європейці, які не розраховували на таку довгострокову перспективу, не прикладали достатньо зусиль, щоб асимілізувати мігрантів. А між тим з'явилося друге, третє покоління мігрантів – діти, правнуки, мігрантів першої хвилі. Якщо представники першої хвилі міграції використовувались на низькооплачуваних роботах і були вдячні за це (врешті решт життя в примістях того ж Парижу, чи Лондону було значно кращим, аніж існування в африканських країнах, які отримали незалежність). То їх діти вже захотіли більшого. Вони відчули блага цивілізації і не порівнюють своє положення з тим, які б вони мали блага на батьківщині своїх пращурів. Їх батьківщина Європа, і цим вони відрізняються від першого покоління. Між тим європейські суспільства не готові вважати їх цілком своїми. І вони не можуть знайти своє місце у європейських співтовариствах. Самі мігранти ставши частиною європейського суспільства, самі хочуть жити на європейському рівні і будуть нехтувати «чорною роботою», заради якої їх завозили і продовжують завозити. Врешті решт накопилася критична маса людей, які усвідомлюють своє потурання і все менше згодних з цим миритися. У ХVIII ст. Вольтер якось зауважив, що хоча всі люди народжуються свободними, але мешканці Тимбукту про це не знають. Відомий гуманіст Джордж Оруелл продовжив думку, що в ХХ столітті і мешканець Тимбукту дізнався про це, і з тих пір світ не знає спокою.

По мірі зростання національних громад асиміляція мігрантів уповільнюється. «Нові європейці» не хочуть засвоювати мову, знайомитися з культурою Європи, нехтують громадянськими інститутами, віддаючи перевагу варитися у власному середовищі, формуючи замкнені земляцтва, які підпорядковуються своїм традиційним лідерам і які тяготять від чужих для них законів держави, якщо тільки вони (закони) не відносяться до отримання щедрих соціальної допомоги і безкоштовного житла. Часто вони не просто зберігають свою релігію, але обирають найбільш екстремальні її форми (зокрема можна згадати демонстрації на підтримку шаріату у Великій Британії, а 40% мусульман Британії виступають за те щоб в «переважно мусульманських» районах офіційно ввели закони шаріату).

До речі іслам став другою за чисельністю adeptів релігією Старого світу. Внаслідок народжуваності і продовження мусульманської імміграції із країн Північної Африки і Близького Сходу процес ісламізації Європи на думку експертів буде лише прискорюватись. Мігранти із мусульманських країн мало цікавляться цінностями і долею Європи, як такої (наприклад, в Британії, перед Різдвом, з'явилися плакати, які стверджували, що це свято - "зло". Це стало початком кампанії, організованої 27-річним Абу Румайсом. Він заявив: «Різдво це брехня, і наш обов'язок як мусульман атакувати його. Але нашою основною метою є плоди Різдва, такі речі, як вживання алкоголю, невіпорядковані сексуальні стосунки, які зростають в цей час... Ми сподіваємося, що наша кампанія заставить людей усвідомити, що іслам єдино вірний шлях, щоб уникнути всього цього»). Така поведінка мігрантів не може не викликати відторгнення у європейців. Останні парламентські вибори у країнах Старого Світу показали, що багато європейців не бояться здатися не толерантними. Вони масово голосують за представників правих партій, які обіцяють повернути країни до традиційного європейського образу життя чи борються з радикальним ісламом. Проблема взаємовідношення з емігрантськими співтовариствами стає головним питанням внутрішньополітичної повістки дня в країнах Західної Європи.

Тим не менше, не дивлячись на заяви про «провал» спроби створити мультикультурне суспільство, провідні країни Європи продовжують підтримувати імміграцію.

По-перше тому що вимагає свого вирішення гостра демографічна криза. Схід переселяється на Захід з дозволу останнього, бо відмінність між ними не географічна, а демографічна. Всі цивілізовані співтовариства переходять від стану з високою народжуваністю і високою смертністю до стану з низькою смертністю і низькою народжуваністю. Зрозуміло, що прикладом першого є Схід, а другого – Захід. В розвинутих районах Європи населення старіє, наприклад в Німеччині щорічно ідуть на пенсію 200 тис. німців. Народжуваність не перекиває смертності, населення зменшується, тому ці райони потребують робочих рук.

По-друге, як було зазначено вище залишається потреба в робочих руках. І хоча багато виробництв вдається вивести в регіони дешевої робочої сили, але з послугами так чинити важче (двірників, покоївок, сантехніків треба тримати під рукою, адже квартиру в Польщу, чи Україну не повезеш). Однак потреби в такій кількості робочих рук в Європі не має. В останній час в Європі склалася досить специфічна постіндустріальна структура праці – висока продуктивність при трьох-чотирьох денному тижню. Основна маса виробництв покинула «Стару Європу» і влаштувалася або в «молодій Європі», або в Китаї. Залишилися управлінські контори і розробка. Основна маса населення зайнята в державному управлінні, в сфері обслуговування, де завгодно – лише не у виробництві. Один працюючий європейець вимушений з кожним роком утримувати все більше і більше утриманців. Тоді знову виникає питання для чого Європі ще і «трудова» міграція, більша частина якої приїздить аж ніяк не трудитися?

По-третє, і це дає відповідь на вище поставлене питання, тому що певним політичним силам в самих країнах Старого Світу потрібні голоси соціальщиків, які стабільно віддаються «лівим», яскравим підтвердженням тому є перемога на останніх президентських виборах у Франції соціаліста Франсуа Олланда.

Що можуть зробити європейські країни, щоб покращити положення з мігрантами? Звичайно можна назвати популістські, силові заходи на кшталт масових насильницьких виселень (наприклад, у Франції виселення ромів), законодавчо закріпленої системи жорстокої дискримінації за культурною ознакою – «асимілюйся або до побачення», створення жорстких бар'єрів на кордонах, обмеження в'їзду легальних мігрантів, боротьба з нелегальною міграцією і таке інше.

Але причини кризи мультикультуралізму (звідки і проблема імміграції) криються значно глибше – у кризі культури самої Європи.

Ідеологія мультикультуралізму сформована «лівим» післявоєнним рухом, як реакція на нацизм і фашизм і являє собою іншу крайність. Передбачалося, що нова європейська культура повністю відмовиться від консерватизму, націоналізму і християнської релігійності – і стане зручним середовищем для рішення старих конфліктів і адаптації прибуваючих мігрантів із країн «Сходу» до «свобідного світу». Але відбулося все навпаки: радикально ослаблена «автохтонна» культура Європи нічим не привернула до себе мігрантів (окрім соціальних благ і мрій про «красиве життя»). Масово переїжджаючи до Старого Світу, вони зберігають свою самобутність і обособлюються від «безликих європейців». По суті в Європі відсутній конфлікт між християнством та ісламом, тому що європейська цивілізація історично ослаблена секуляризмом Нового часу, який прийшовши на зміну Середньовіччю фактично визначив всю новітню історію європейської цивілізації. Російський релігійний філософ С.М. Булгаков так оцінив ці історичні етапи: «Средние века и новое время настолько противоположны и, вместе с тем, настолько схожи между собой, как вогнутость и выпуклость одного и того же рельефа, рассматриваемого с разных сторон. Средние века утверждали только божественное начало в жизни... стремясь во имя этого божественного начала задать человеческое начало и его свободу... Напротив, новое время, в своей односторонней реакции против средневековья, склонно и совсем позабыть о божественном начале; всецело поглощенное развитием чистой человечности, оно стоит на границе безбожия, практически неудержимо переходящего в языческое многобожие, натурализм и идолопоклонничество. Средневековье признавало безземное небо и только мирилось, как с неизбежным злом, с землей; новое время знает главным образом, землю, и только для частного, личного употребления, как бы по праздникам в храме, вспоминает небо» [1, 169-170]. Ці рядки, написані на початку ХХ століття є актуальними, тому що дозволяють зрозуміти глибинні причини кризи європейської цивілізації, її слабкість і немічність перед викликами сучасності. Ця цитата може бути ще актуальнішою, якщо характеристику дану автором середньовіччю застосувати до характеристики сучасного ісламу. Іслам ще не пройшов до кінця свого Середньовіччя, яке вже пережило християнство.

У сучасному європейському суспільстві пануючим є постмодерністське світорозуміння, світоглядний менталітет, який заперечує субординативізм та ієрархічність у розумінні буття і перш за все у власне людських його проявах, і декларує поліфонічність та гетерархічність (на відміну від ієрархічності) організації явищ духовного життя людини. Проте субординативізм, який цілком природно має свої межі, відіг-

рає значну організаційно-регулятивну функцію в людській поведінці. І це стосується не тільки архаїчної свідомості, а й свідомості сучасної людини.

Як свідчить історичний досвід, відмова від субординативізму породжує серйозні колізії в людській поведінці, відбувається розмивання ціннісних регулятивів людської діяльності, найглибших смислових структур поведінки. Руйнуються, зокрема, смислові структури, засновані на суперечності між величчю і ницістю, силою і слабкістю, істиною і брехнею, смыслом і безглуздістю, успіхом та поразкою, героїзмом та боягузством. Персоналізовані ідеали та “референтні особистості” суспільства виявляються водночас ідеалами й антиідеалами, героями й антигероями. Альтернативні начала співжиття переплітаються, межа між полюсами поступово зникає. За такої ситуації відмова від ієрархістських уявлень про світ та людину завершується повною світоглядно-ціннісною розгубленістю. Така “децентралізація” може обернутися тим, що звільнення різноманіття культуротворчої активності людини від пов’язаності єдиним началом постане водночас і звільненням сил саморозпаду культури. Про цю небезпеку все частіше говорять нині культурологи, її болісно переживають політики, вона торкнулася всіх сфер людської життєдіяльності.

Образ життя сучасного європейця націлений на життя заради сьогодення, весь сенс діяльності людини зводиться до збагачення до нескінченності, до споживацтва. Життя заради грошей породжує бездуховність, руйнує в особистості гармонію розуму, інтуїції і почуттів, а це – джерело стресів, деградації, масового розпаду сімей, особистісного відчуження і болісного ізоляціонізму.

Толерантність як соціальна цінність, яка забезпечує права людини, свободу і безпеку, збереження різноманітності, природного права на відмінність, несхожість починає тлумачитися як моральний нігілізм, індиферентність до різноманітних проявів аморалізму, до тих цінностей, які формувалися віками. До речі толерантність, яка полягає в наданні іншим право жити у відповідності із своїм світоглядом, не повинна надавати іншим право бути не толерантним. Для того щоб толерантність працювала, її повинні визнавати обидві сторони, що для представників деяких релігійних і етнічних співтовариств є неприйнятним апріорі.

Криза мультикультуралізму в Європі полягає в тому, що держава і суспільство постають у вигляді окремих розрізнених утворень, які живуть пліч о пліч, але не співпрацюють, не ідентифікують себе як єдину державу. Вихід, на думку відомого російського експерта, керівника центру по вивченню ксенофобії і недопущення екстремізму Інституту соціології РАН Емілія Паїна бачиться в тому, що основою державної політики в полі етнічному суспільстві «повинна стати політика громадянської ідентичності».

Громадянська ідентичність складає основу «західної» моделі нації, яка розглядає націю як поліетнічне утворення, як спільноту, що об’єднує людей різних етнічних спільнот, що ґрунтується на політико-юридичній рівності її членів. В протилежній «східній» моделі нація – це спільнота людей, об’єднаних спільним походженням. Те місце, яке має закон у західній громадянській моделі, в етнічній моделі посідає народна культура, в першу чергу мова, звичаї, традиції. В одній моделі верховенство має закон, в іншій – традиція.

Етнос є діалектичною єдністю двох сторін: природно-біологічної та соціальної. В етнічних спільнотах біологічне існує через соціальне і навпаки. Будучи за своїм походженням феноменом а ні чисто соціальним, а ні виключно біологічним, етнічне проявляється десь на переході, на межі цих характеристик. Прогрес етнічних відносин логічно можна уявити як процес заміщення природних детермінант на соціальні. І якщо архаїчна стадія розвитку етносів відмічена домінуванням природно-біологічних детермінант над соціальними (підставою цієї стадії етногенезу є родинні зв’язки, які пронизують всю сферу суспільних відносин), то на стадії національній, на якій відбувається інтеграція етнічних спільнот в нації, між якими утворюються міжнаціональні зв’язки, соціальні компоненти починають домінувати над природними.

Історична лінія етносів полягає в тому, щоб піднести людину як індивіда від симбіозу з природою у формі напівтваринної залежності від неї, від одиничності, обмеженості й примітивності родоплемінного буття, кровних зв’язків і стосунків – через достатньо широку відкритість, повноту пульсування й цивілізованість відносно замкнених, але інтенсивно взаємодіючих суспільних утворень. Кожне з них виросло на своїх єдиних для нього господарчо-економічних, державно-політичних і духовно-культурних засадах і забезпечує розвиток людини як особистості, при дедалі виразнішій зростаючій дисгармонії соціуму та біосфери. Потім етнос підносить людину до безмежної відкритості соціальних зв’язків і стосунків, до безмежної повноти інтелектуального й духовно-культурного взаємообміну, до всеєдності всіх головних царин суспільного життя на підставі принципів самореалізації, до саморегулятивного й органічного симбіозу з природою у формі феномена біосфери, які забезпечують у сукупності саморозкриття й самоствердження людини в усьому багатстві індивідуальності й надають їй статус космічної істоти.

Таким чином, об’єктивний критерій прогресу етногенезу слід шукати не в стані самих етносів, а в тих зв’язках, що виникають, з одного боку, між індивідом і спільнотою, а з іншого боку – між спільнотами в ході історичного розвитку, і які описуються категоріями “свободи” і “необхідності”. З достатньою

ефективністю за об'єктивний критерій прогресу етногенезу можна прийняти зростання ступеня свободи. Ще Гегель підмітив, що «Схід знав і знає тільки, що один вільний, грецький та римський світ знає, що деякі вільні, германський світ знає, що вільні всі» [2, 98]. І хоча Гегель явно перебільшував розвиток буржуазних відносин у Пруссії, однак, загальна тенденція підмічена, на нашу думку, вірно. Історія трактується Гегелем як прогрес в усвідомленні свободи і її об'єктивації в політико-правових формах та інститутах [2, 98-99]. Прогрес етнічного феномену, що являє собою діалектичну єдність природно-біологічної і соціальної сторін логічно можна уявити як процес заміщення природних детермінант і етногенезу на соціальні. Природне і соціальне повинні бути розмежовані не тільки як дві фази становлення етносів, але і як явища, що існують та взаємодіють на протязі всієї історії людства. Міра розвитку свободи (об'єктивний критерій прогресу етногенезу) знаходиться в прямо пропорційній залежності від міри домінування соціальних характеристик етнічного над природно-біологічним.

Провідні держави-нації і їх громадяни історично пройшли усі поверхи етногенезу. Що ж стосується іммігрантів із держав «традиційної» культури, то вони «застрягли» в ліфті кровно-родинного (племінного) етапу. Тому критика мультикультуралізму в першу чергу направлена на те, що політика мультикультуралізму підтримує не стільки культури, скільки громади, які беруть на себе місію представництва інтересів всього етносу. Така підтримка громад стимулює розвиток групової ідентичності, заміщуючи ідентичність індивідуальну, закріплює владу громади над індивідом. Таким чином відбувається штучне консервування традиційно-общинних відносин, гальмується індивідуальна інтеграція представників різних культур в громадянське суспільство.

У зв'язку з процесами глобалізації, національні держави все більше і більше із демотично-унітарних, де основу національної держави складає певний етнос, перетворюються в етнічно-плюралістичні, де об'єднання суспільства відбувається не навколо якогось етнічного елементу, а навколо певної політичної ідеї. До цього об'єктивного процесу багато країн, в тому числі і європейських, виявилися не готовими.

Більш готовими виявилися ті країни становлення яких практично відбулося із заселенням їх території (Сполучені Штати Америки, Канада). Ці країни з успіхом справляються з процесом міжнародної міграції, створивши надетнічну модель, інтегруючи мільйони емігрантів. Американська нація є яскравим прикладом «західної» моделі, компонентами якої є історична територія, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія. Громадянська культура, а не культура певного етносу. Громадянська культура розвивається не замість етнічних культур, а разом з ними. Наприклад, у США відсутня офіційна державна мова, англійська мова законодавчо не закріплена як державна мова країни (на федеральному рівні), у деяких штатах законодавчо закріплені як офіційні декілька мов.

Досвід політики мультикультуралізму країн західної Європи, США і Канади є цінним і повчальним для України.

В Україні процес формування громадянської (політичної) нації проходить досить складно. Якщо українська етнічна нація – це продукт історії, що увібрив у себе досвід століть, то українська поліетнічна нація – це швидше феномен майбутнього. Українська поліетнічна нація – це громадяни держави, що усвідомлюють себе як єдине «ми» без розподілу за етнічними ознаками.

В поліетнічному суспільстві етнічні ознаки мова, звичаї, традиції можуть стати чинниками, які не об'єднують, а навпаки роз'єднують суспільство. Актуальними залишаються думки В. Липинського викладені в його листі до Богдана Шемета написаного у Райхенау 12 грудня 1925 р.: «Коли Ви хочете, щоб була Українська Держава – Ви мусите бути патріотами, а не шовіністами.

Це значить, перш за все, що Ваш націоналізм мусить спиратися на любов до своїх земляків, а не ненависть до них, за те, що вони не українські націоналісти. Для Вас, наприклад, мусить бути ближчий український москвофіл чи польонофіл..., аніж чужинець, який Вам мав би допомогти визволитися від Москви чи від Польщі. Ви мусите все своє почуття і весь свій розум зосередити на тому, щоб найти розуміння, найти спільну політичну мову з місцевим москвофілом чи польонофілом – іншими словами: сотворити з ними разом на Українській Землі окрему державу.

Бути патріотом – означає бажати всіма силами своєї душі створення людського, державного і політичного співжиття людей, що житимуть на Українській землі, а не мріяти про втоплення в Дніпрі більшості своїх же власних земляків. Бути патріотом – це значить перш за все вимагати гарних і добрих учинків від себе, як від українця, а не перш за все ненавидіти інших тому, що вони «не українці». Натомість бути шовіністом – це значить прикривати свою духовну пустку ... фанатичними вигуками про «неньку Україну», про «рідну мову», про «ми – українці!», про клятих «москалів і ляхів» і т.п. Борони Вас Боже від такого роду «націоналізму», який може принести тільки те, що вже приніс: руїну України» [3, 745-746].

Важливим консолідуючим чинником нації повинне стати, в першу чергу, відчуття громадянства України, яка однаково дбає про своїх синів і дочок, не розділяючи їх за етнічною, соціальною, расовою,

Розділ третій. Світоглядні й теоретико-пізнавальні аспекти комунікації, медіа та інформації

релігійною чи іншими ознаками. Це об'єктивний процес, який слід постійно підтримувати і розвивати спираючись на ідеали свободи, братерства, поваги до священних прав людини та громадянина. Процес національної емансипації повинен відбуватися в напрямку загальнодемократичному, проєвропейському.

Таким чином, незважаючи на існуючі недоліки і помилки в реалізації мультикультуралізму, альтернативи йому в сучасному поліетнічному суспільстві, яке базується на засадах гуманізму, свободи культурного самовираження, демократії не існує, в тому числі для України, якщо вона себе бачить європейською, демократичною країною.

Література:

1. Булгаков С. Н. Средневековый идеал и новейшая культура. // Сб. «Два града». М.: Путь, 1911. – Т.1. – 303 с.
2. Гегель. Философия истории. – Соч. В 3-х т. – М., 1956. – Т.3. – 470 с.
3. Римаренко Ю. І. Мала енциклопедія державознавства. – К.: Генеза, 1996. – 942с.

Корниенко А.Н. Мультикультуралізм як принцип побудови сучасного суспільства. *В статті аналізується політика мультикультуралізму в сучасному поліетнічному суспільстві і цільовість її застосування в Україні. Незважаючи на існуючі недоліки і помилки в реалізації мультикультуралізму, альтернативи йому в сучасному поліетнічному суспільстві, ґрунтованому на принципах гуманізму, свободи культурного самовираження, демократії, з точки зору автора, не існують.*

Ключевые слова: мультикультуралізм, толерантність, нація, етногенез, громадянська ідентичність, поліетнічність.

OlexandrKorniyenko. Multiculturalism as a principle of modern society formation. *The article analyzes the policy of multiculturalism in modern polyethnic society and the importance of its implementation in Ukraine. The crisis of the multiculturalism is that a state and a society exist in a variety of separate formations that live together but don't cooperate and identify themselves as a united state. The way out is that a policy of a civil identity should become the basis of the state policy. Civil identity in the basis of the «western» model of the nation that considers nation as a polyethnic formation that unites people of different ethnic societies and is based on a political and is based on a political and juridical equality of its members. This model of the nation is the most favorable for Ukraine. From the point of the author's view in spite of the drawbacks and mistakes made in the realization of multiculturalism there is no alternative for it in a modern polyethnic society that is based on the basis of humanism, freedom of cultural self-expression, democracy. It concerns Ukraine indeed.*

Keywords: multiculturalism, tolerance, nation, civil identity, ethnogenes, polyethnicity.